

Abdulkadir Macit*

Zor Zamanda Âlim Olma: Ahmet Muhtar Büyükçınar'ın Kendi Kaleminden Hayatı ve Eserleri Üzerinden Din Anlayışı**

Öz: Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çek(tir)ilmesinin sanclarının hissedildiği Anadolu coğrafyasında bu süreçte yaşanan krizlerden müstağni kalamayan şehirlerden birisi olan Gaziantep, kendi manevi ve ilmi dinamikleri ile bu krizden çıkış kapıları aralamasını başarabilmiş bir şehirdir. Hiç şüphe yok ki, bu krizin aşılmasında çaba sarf edenler arasında ilk sıralarda zikredilmesi gereken âlimlerden birisi Ahmet Muhtar Büyükçınar'dır (1920-2013). Büyükçınar, son dönemde yetmiş ve ömrünü geçmişe ait İslâm müktesebatının aydınlığa kavuşmasına adanmış İslâm âlimlerindedir. Yaşadığı zor zamanda yüklediği iki temel vazifesi olmuştur. Bu vazifelerden ilki, köklerine olabildiğince bağlı ama bir o kadar da dönemin ihtiyaçlarına göre donanmış Türkiye'nin yeni nesillerinin yetişmesine öncülük etmek; diğeri ise kendisine ait olan kabiliyetlerini ve imkânlarını, İslâm'ın daha iyi anlaşılması ve yaşanılması için kullanmak. Büyükçınar'ın hayatını bu iki meseleye vakfetmesinin altında yatan neden onun din anlayışıdır. Bu anlayış, Büyükçınar'ın ilim uğruna çileli bir mücadeleye katlanmasına, ilmini amel, infak ve eser ile tezyin etmesine ve yüzlerce yetmiş insanı ardında bırakmasına imkân oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Muhtar Büyükçınar, Hayatım İbret Aynası, Din Anlayışı, Tebliğ, Gaziantep

Being a Scholar at Difficult Times: Ahmet Muhtar Büyükçınar's Understanding of Religion through His Own Autobiography and Works

Abstract: Gaziantep, is one of the cities in the Anatolian geography where the pain of the Ottoman empire's withdrawal from the history of the city is felt. It could not survive the crises experienced in this period, but it has succeeded in getting rid of the exit gates from this crisis with its own spiritual and scientific dynamics. Certain names that endeavored to overcome this crisis without doubt deserve the right to be mentioned and remembered more. There is no doubt that Ahmet Muhtar Büyükçınar (1920-2013) is one of the scholars who deserve to be mentioned in the first order. Büyükçınar is an Islamic scholar who has devoted himself to the attainment of the liturgy of the Islamic acquis in the recent period. There are two basic duties that he embarked on during his life. First, to lead the development of new generations of Turkey, where the provinces are as connected as possible to their roots but equally equipped according to their needs; The other is to use his own abilities and opportunities for a better understanding and experience of Islam. The reason underlying the devotion of Büyükçınar's life to these two duties was his understanding of religion. With this information, the virtues of the knowledge of one of the sources of science, and wisdom of Gaziantep city will be revealed such as the struggle for the knowledge due to Büyükçınar's understanding of religion and the struggle for the knowledge, ornamentation with infallibility and bringing up hundreds of people after him.

Key Words: Ahmet Muhtar Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, Understanding of Religion, Tabligh, Gaziantep

* Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Anabilim Dalı. abdulkadir.macit@kocaeli.edu.tr.

** Bu makale 14 Ekim 2016 tarihinde Uluslararası Gaziantep Âlimleri ve Gaziantep'te Dini Hayat Sempozyumu'nda sunduğumuz *Zor Zamanda Âlim Olma: Ahmet Muhtar Büyükçınar'ın Kendi Kaleminden Hayatı ve Eserleri Üzerinden Din Anlayışı* başlıklı tebliğ esas alınarak hazırlanmıştır.

Giriş

Ahmet Muhtar Büyükçınar'ın içinde yaşadığı zaman dilimi, Avrupa'nın Osmanlı toprakları başta olmak üzere İslam coğrafyasının pek çok yerini büyük oranda işgal ile hâkim olduğu ve kendi dışındaki medeniyetleri de Batılılaştırmaya çalıştığı dönemdir. Yine bu dönem Avrupa'nın İslam aleyhine, "Sizi İslam geri bırakmıştır, İslam'ı bırakırsanız ancak ilerleyebilirsiniz, Hıristiyan dünyası ancak Hıristiyanlıkla medeniyet kurmuş, ilerlemiş ve dünyaya hâkim olmuştur" gibi propagandalarını yoğun bir şekilde yaydığı dönemdir.

Yaklaşık son iki asırdır Avrupalılar tarafından sıkça gündemde tutulan mezkûr propaganda karşısında Müslümanlar şu soru(n)lar ile karşı karşıya kalmışlardır: "Batılılaşabilecek miyiz, batılılaşamayacak mıyız, ne ile batılılaşacağız, dini bırakarak mı batılılaşacağız, onların gelenek ve göreneklerini alacak mıyız, almayacak mıyız, kültürlerine, ilmine ve tekniğine ne gözle bakacağız?" Bir taraftan bu sorular üzerinde tartışılırken diğer taraftan kimilerince özelde Osmanlı Devleti'nin genelde ise İslam dünyasının geri kalmasının ve sömürgeleştirilmesinin sebebi genel itibarıyla İslam'a yüklenmeye çalışılmıştır.

Batı karşısında yaşanan bu bunalımda, Müslümanlar için Batı'nın kendileriyle açtığı arayı kapatmak sonra da onu geçmek önemli hedefler arasında yer almıştır. Bu sebeple gerek siyasi gerek entelektüel arenada çözümler aranmış, çözüm sadedinde farklı yollar ortaya atılmıştır. Bu yollardan bir tanesini "baticılar" şeklinde ifade edilen ve kalkınmanın yegâne yolunu her bakımdan Batıyı takip etmekte gören kimselerin anlayışı teşkil etmektedir. Bunlar siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlar başta olmak üzere hayatın tüm alanlarında geleneksel usullerin terk edilmesini ve yerine Batılı değerlerin ikame edilmesini savunmuştur. Çünkü bunlara göre gelenek, ilerlemenin önünde duran en önemli engeldir. İkinci meclis 3 Mart 1924'ten 1928'e kadar yoğun bir şekilde umumi olarak bu anlayış ile köklü değişiklikler gerçekleştirmiştir. Nitekim İslam'ın siyasi sembolü mesabesinde olan hilafetin ilgası; bilgi sisteminin sembolü mesabesinde olan medreselerin kapatılması, Tevhid-i Tedrisat'ın kabulü ve harf inkılabı; sosyal temsili mesabesinde olan Şer'îye ve Evkâf Vekâleti'nin ilgası ile vakıf, tekke ve zaviyelerin kapatılması bu değişikliklerin en başta gelenlerine dair birkaç örnektir. Genel olarak ifade edersek bu değişikliklerden murat; dinin siyasi, ilmi ve sosyal fonksiyonlarını olabildiğince azaltmak, zayıflatmak ve kontrol altına almaktır. Elbette bu dönemden dinden tamamen vazgeçilmiş değildir. Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması, Mehmet Akif Ersoy'a (ö. 1936) Kur'an meali, Elmalılı Hamdi Yazır'a (ö. 1942) Kur'an tefsiri yazdırılması, Babanzâde Ahmed Naim'e (ö. 1934) ise *Sahih-i*

Buhârî'nin şerhinin yaptırılması gibi faaliyetler bu dönemin önemli projeleridir. Ardından gelen Milli şef döneminde ise ülke, karanlık bir dönem geçirmiştir. Bu dönemde ülke ekonomik alanda son derece dışarıya kapatılmış, bilgi fukaralaştırması yaşanmış, Türkiye toplumunun dünya ile irtibatı koparılmış, neredeyse ülke “ashâbı kehf” haline dönüştürülmüştür.

Bütün bunlar karşısında bu topraklarda devlet ile din arasındaki bu gerilimi azaltmış, İslam dininin muhafazlık görevini senelerce üstlenmiş âlimler eksik olmamıştır. Mehmet Ali Büyükkara'ya göre, 1925-50 arasında bu âlimler fikri mesailerini daha çok İslam'ın iman, ibadet, ahlak konularına harcamışlardır. Mevcut sistem içinde dini kimliğin korunup geliştirilmesine, maddi ve manevi kalkınmanın birlikte geliştirilmesine katkıda bulunmaya çalışmışlar ancak alternatif siyaset ideolojisi ve projesi üretimi peşinde ol(a)mamışlardır.¹ Ancak işler onların arzu ettiği gibi gitmemiş, yeni döneme de tamamıyla uyum sağlayamamışlardır. Devrinin birçok İslâm âlimi kendi birikimine, meşrebine göre farklı bir muhalefet yöntemi geliştirmiştir. Örneğin, Elmalılı Hamdi Yazır, evine çekilmiş ve Kur'an tefsiriyle meşgul olmuştur. Said Nursî (ö. 1960), aktif bir yol tutarak iman mücadelesine girişmiş, eserler yazmış ve hapisane hapisane, şehir şehir sürgünlerde hayat sürmüştür. Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi (ö. 1954), yurt dışında gazete çıkarmış, yeni rejime sert eleştiriler yöneltmiştir. Âkif'in tavrı zorunlu olarak susmak ve uzaklaşmak şeklinde olmuştur.²

Bu dönemde herkes mevcut durumda en yararlı olacağını düşündüğü yöntemi uygulamıştır. Konya ulemasından Hacıveyiszâde Efendi (ö. 1935) ve oğlu Mustafa Efendi Konya'da (ö. 1960) tebliğ ve irşad faaliyetlerini sürdürürken Hacıveyiszâde İbrahim Efendi (ö. 1945) “ya tahammül ya sefer” diyerek ailesi ile hicret etmiştir.³ Ahmet Muhtar Büyükçınar ise Müslümanların özellikle din ve hayat konusundaki problemlerini teşhis ederek, tedavi yollarını gösteren ve onların dertleriyle dertlenen bir âlim olarak millet ve Müslümanlar gibi iki büyük mevzuyu sürekli gündeminde tutmuştur. Bu iki konuyu düşünmesinin hedefi ise milleti kurtuluş ve refaha kavuşturmak, Müslümanları da gerileme ve çöküşten kurtarmaktır. Büyükçınar'ın bütün çabası ve gayesi; ölmüş yüreklere ve zihinlere gayret ruhu katabilmek, içtimai hastalıkları teşhis etmek ve bu hastalıkların tedavi yollarını göstermek olmuştur.

1 Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, İstanbul: Klasik Yay., 2016, s. 39.

2 Abdulkadir Macit, *Mehmed Âkif Ersoy, Çağa İz Brakan Önderler*, İstanbul: İlke Yay., 2017, s. 15.

3 Ali Ulvi Kurucu, *Hatıralar I* (hızl. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul: Kaynak Yay., 2013.

1. Hayatı

Ahmet Muhtar Büyükçınar, 1920 yılında Gaziantep'te dünyaya gelmiştir. Beş yaşında Şeyh Camii⁴ imamı Fethullah Hoca'dan Kur'an dersleri almış,⁵ yedi yaşına kadar da dedesinden dinî eğitim görmüştür. Uzun bir ara vermek zorunda kaldığı eğitime on yedi yaşından sonra gönlünü dolduran Kur'an aşkı ile tekrar yönelmiş, bu vakit itibariyle Arapça öğrenmeye ve öğretmeye kendini adanmıştır. Bu vakit itibariyle İslâmî ilimleri tahsil edebilmek için elinden gelen gayreti sarf etmiş, Gaziantep'te adını duyduğu dönemin bütün hoca efendilerinden bu konuda istifade etmeye girişmiştir. Bunlar arasında Hacı Nasır Camii⁶ imamı Hafız Tevfik Efendi'den Tecvid ve Mehâric ilimleri okumuş,⁷ Ahmet Çelebi Camii⁸ imamı Temiroğlu Mehmet Ali Efendi'den (ö. 1895) de Kur'an-ı Kerim ve Tecvid dersleri almıştır.⁹ Ayrıca Hafız Tevfik Efendi'den okuduğu Arapça derslerini de Mehmet Ali Efendi ile müzakere etmiştir. Ancak Mehmet Ali Temiroğlu, cemaatinden beş altı gence Kur'an okuturken polislerin camiye basması ve karakola götürülerek kendisine olmaz hakaretler edilmesi sebebiyle bir daha kimseyi okutmamıştır. Bunun üzerine hocasının yerine dersleri Büyükçınar devam ettirmiştir.

Büyükçınar'ın yetiştiği ve kendisinden Arapça üzerine muhtelif ilimler okuduğu dönem Osmanlı döneminde başlayan modernleşme hareketinin radikalleştirildiği dönemdir. Bu radikalleşmenin sonucunda İslam zayıflatılmaya, paranteze alınmaya ve kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle bu dönem, dinin siyasi ve sosyal fonksiyonlarının olabildiğince azaltıldığı bir dönemdir. Milli

- 4 Bu caminin diğer ismi Şeyh Fethullah veya Aşağı Şeyh olarak zikredilmektedir. Camiye ismini veren Şeyh Fethullah; Hz. Ebubekir'in soyundan gelmektedir. Cami H. 971 (M. 1564) tarihinde yapılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri, Gaziantep 27*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006, s. 120-144; İbrahim Etem Çakır, "Şeyh Fethullah Efendi Vakfı", *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri*, (Yayına hazırlayan: İsmail Altınöz), 21-22 Aralık Gaziantep/23-24 Aralık Halep 2009 (İstanbul 2014), c. I, s. 229-239.
- 5 Ahmet Muhtar Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, İstanbul: Kaynak Yay., 2012, s. 215, 247.
- 6 Hacı Nasır adında bir kişi tarafından bugün Elmacı Pazarı denen yerde mescid olarak yaptırılmıştır. Hacı Nasır, 16. yüzyılda yaşamış olup, yapımı da 16. yüzyıla tarihlenmektedir. 130-140 yıl sonra Kama-lakzade Hacı Mahmut oğlu Hasan Ağa tarafından mescide minber konularak camiye dönüştürüldü. En önemli onarımını M. 1812 (H. 1227) yılında geçirdiği kapısının üzerindeki kitabesinden anlaşılmaktadır (Çam, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri*, s. 254-264).
- 7 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 222.
- 8 Ahmet Çelebi Camii Ulucanlar Mahallesindedir. Caminin kurucusu Peygamber soyundan Hacı Osman oğlu Şeyh Ramazan Efendi'dir. Bu eser medrese, cami, kastel olarak peş peşe sıralanmıştır. Cami sonradan ilave edilen medreseyi yaptıran Ahmet Çelebi'nin adıyla anılmaktadır. Caminin kitabesinden H. 1083 (M. 1672) tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır (Çam, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri*, s. 5-15; a. mlf. "Gaziantep Camilerinde Minber Problemi ve Mütelharrik Minberler", *Belleten*, LII (Ankara 1989), s. 205; Süreyya Eroğlu, "Gaziantep Ahmet Çelebi Camisi; Kadınlar Mahfili'nin Kalemîşi Süslemeleri", *Turkish Studies*, 9/5 (Bahar 2014), s. 901-927).
- 9 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 214, 219, 235.

şef döneminde bu kontrol daha da sıkılaştırılmış ve gerilim had safhaya ulaşmıştır. Büyükçınar'ın gençliğine tekabül eden bu dönemde âlimler, devlet ile din arasındaki bu gerilimi azaltmak için gerektiğinde Arapça okumayı ve okutmayı durdurmuş, camilerine veya evlerine çekilmişlerdir. Ancak bir zaman geldiğinde bu âlimlerin dayanma gücü kalmamış ya hicret etmişler ya tahammül diyerek sabretmişler ya da resmi görevlerinden istifa etmişlerdir.

Bu dönemin canlı tanıklarından birisi Büyükçınar'ın da hocası olan, 1930'lu yıllarda Tahtâni Camii'nin¹⁰ imam-hatiplik görevini deruhte eden Câbizade Hafız Abdullah Efendi'dir (ö. 1949).¹¹ Büyükçınar, Mehmet Ali Temiroğlu'nun yaşanan gerilim ve baskıdan dolayı Arapça okutmayı bırakmasının ardından Hafız Abdullah Efendi'ye Arapça okuma isteğini belirttiğinde onun tarafından üç gün huzurdan kovulmuş, ancak ısrarlı talebi neticesinde Hafız Abdullah Efendi'den dönemin bütün baskı ve tehlikesine rağmen okuma imkânı bulmuştur. Kendisi üzerinde konuşmaya çalıştığımız ve "Ömür çok kısa, arzu çok, yaşım 86, önümde dağlar kadar hizmet var. Ben ise henüz işin başındayım..." sözünün sahibi olan Hafız Abdullah Efendi, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kapatılan Gaziantep medreselerinin açıkta bıraktığı son müderrislerdendir. Burada hususen tasrih etmek gerekir ki, Osmanlı son döneminde Gaziantep'in en meşhur medreseleri Hafız Abdullah Efendi'nin de müderris olduğu Zülkaderiye ve Mihaliye medreseleridir. Bunların yanı sıra Medrese-i Cedîde (Şeyh Muhyiddin Medresesi) ve Sungûriye de¹² kapatılan Gaziantep'in önemli medreselerinden birkaçıdır. Bu medreselerin en büyükleri mesabesinde olan Zülkaderiye ve Mihaliye medreselerinin önde gelen hocaları arasında Hafız Abdullah Efendi'nin yanı sıra Bülbülzâde Hacı Abdullah Edip Efendi b. el-Hacc Mustafa Efendi de (Bayram) mevcuttur. Ancak Bülbülzâde Hacı Abdullah Efendi 23 Ocak 1927 tarihinde şehit edilmiş,¹³ Mersinli Hacı Ali Efendi ise medreselerin kapatılması

10 Gaziantep Kalesi'nin yanında Şekeroğlu Mahallesi Uzun Çarşı Caddesi üzerindedir. Caminin yapılışı ve yapıldığı tarih hakkında kesin bilgilere rastlanmamıştır. Ancak 1557 tarihli bir belgede adından söz edilmektedir. Caminin ismi önceleri Tahtani olarak söyleniyordu. Bir söylentiye göre cami ağaçtan yapılmıştır. Bu nedenle halk tarafından camiye Tahtalı Cami de denmiştir (Çam, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri*, s. 358-366).

11 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 220, 235-241.

12 Çam, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri*, s. 668-669.

13 Bülbülzâde Abdullah Efendi (Hicri 1272) 1856 yılında Gaziantep'in Çukur mahallesinde dünyaya gelmiştir. Babası Hacı Mustafa Efendi'den tedris ve tahsil görmüş, daha sonra Maraş'taki Beyazıt medresesinde, Kilis'te Hocasade Abdullah'tan mantık ve felsefe dersleri, Kayseri Eski Saray medresesinde Müftü Ahmet Mesut Efendi'den 1882 (Hicri 1299) yılında icazet almıştır. Daha sonra gittiği İstanbul'da Fatih Medresesi'nde (Molla Camii) ders vermek üzere müderris olarak atanmıştır. Antep'e dönüğünde Zülkaderiye ve Mihaliye Medreseleri'ne müderris olarak atanmıştır. İstiklal Savaşı sırasında Antep Fransızlar tarafından işgal edildiğinde bu işgale karşı halkı korumak için kurulan Cemiyet-i İslamiye derneğine başkanlık yapmıştır. Amerikan Koleji Fransızca öğretmenlerinden gizlice Fransızca ders alması Arapça ve Farsçayı ise yazacak ve konuşacak kadar iyi bilmesi nasıl bir birikime ve zihniyete

başta olmak üzere cumhuriyet dönemi inkılâplarının vehametine dayanamayarak kahrından vefat etmiştir.¹⁴

Büyükçınar bütün bu sıkıntılara rağmen bir taraftan Arapça başta olmak üzere Kur'an-ı Kerim ve İslam ilimlerini okuyor, diğer taraftan da devrin şartları gereği kolluk kuvvetlerince takip edildiğinden gizli gizli Kur'an-ı Kerim okutmaya çalışıyordu. Bunu başta Şeyh Camii merkez olmak üzere Ağa, Esenbeğ, Ahmet Çelebi ve Kabasakal camilerinde yapıyordu.¹⁵ Bu yaşlarda okuttuğu öğrencileri arasında Keskinoğlu Mehmet Müftüoğlu,¹⁶ Seyidoğlu Habeş Usta,¹⁷ Zeynelabidin Polattaş ve Durdu Kalfa¹⁸ gibi önemli simalar bulunmaktadır. Nitekim Büyükçınar, bu faaliyetinden dolayı bir keresinde tutuklanmış ve hakkında dava açılmıştır.

Bu vakit itibariyle Büyükçınar, bütün bu baskılar karşısında Arapça'yı daha iyi öğrenmek ve öğretmek, esasen de Türkiye'de daha fazla din eğitimi alma imkânı bulamadığından ilmi çalışmalarını ziyadeleştirmek maksadıyla sefere çıkar. Şam, Halep ve Suriye'de bulduğu her hocadan ders alabilmek için büyük gayretler sarf eder. Bu hususta Halep'te Şabaniyye Medresesi'ndeki caminin imamı Antakyalı Şeyh Ebu'l-Hayr Zeynelabidin Efendi bunların en meşhurdur. Burada iki sene içerisinde Şabaniyye¹⁹ ve Hüsreviyye Medresesi²⁰ hocalarından Şeyh Muhammed Zey-

sahip olduğunun göstergesidir. Bunun yanında senelerce müderrislik yapmasına ve yüzlerce talebe yetiştirmesine rağmen bunun yanında hiçbir karşılığı kabul etmemesi de ilmin ve eğitimin gönüllülük esasına dayanması ve dahası sivil bir ruh ve yapı taşıması gerektiğine inanmasından kaynaklanmıştır. Bu hususta bk. Sibel Kavaklı, "1890 ve 1895 Yılları Arasında Gaziantep'in Medrese, Yemek, Su ve Çeşme Vakıfları", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, XX/1 (Ocak 2012), s. 315-316; *Gaziantep Ulemasından Müderris Bülbülzâde Hacı Abdullah Edip Bayram*, Şehit Kamil Belediyesi, Gaziantep, 1996, <http://www.bulbulzade.org/?islem=haberoku&id=1152>.

14 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 220.

15 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, 265. İsmi geçen camilerden Esenbeğ, bugün Şehitler caddesi üzerinde bulunmakta ve İhsanbey Camii olarak bilinmektedir (Çam, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri*, 40-52). Kabasakal Camii, Şehreküstü semti Kocaoğlan mahallesindedir. Hacı Ahmet adında birisi tarafından mescit olarak yaptırılmış, Kabasakaloğlu İsmailoğlu Hamza Ağa tarafından minber eklenerek camiye çevrilmiştir. Hamza Ağa'nın Hicri 1114 tarihinde öldüğü veraset belgesinden anlaşılmaktadır. Buna göre caminin yapımı 1702 tarihinden daha önce olması gerekir (Çam, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri*, 652). Ağa Cami ise Tunus'lu Antep Kaymakamı Ferruh Ağa (Bey) tarafından merkez Şehreküstü, Suyabatmaz Mahallesi Şehitler Caddesinde, 1554-1559 tarihleri arasında yaptırılmıştır (Çam, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri*, s. 171).

16 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 266.

17 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 259.

18 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 334.

19 Abdüsselam Râğıp, "Halep Şabaniyye Medresesi", *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri*, I-II, (Yayına haz.: İsmail Altınöz), 21-22 Aralık Gaziantep/23-24 Aralık Halep 2009, İstanbul 2014, II: 73-84; Abdüsselam Uluçam, "Suriye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 37 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2009), s. 561.

20 Lemya Cäsir, "Halep'te Hüsreviyye Tekkesi Vakıfları", *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri*, I-II, (Yayına hazırlayan: İsmail Altınöz), 21-22 Aralık Gaziantep/23-24 Aralık Halep 2009, İstanbul 2014, c. II, s. 91-104.

nelabidin, Şeyh Ahmet Kalaş ve Şeyh Abdulmecid Selim'den Arapça dersleri alır.²¹ Burada ayrıca Mevlevi Tekkesi'nde bulunan II. Abdulhamit Han'ın serkâtipliğini yapmış Hasan Hüsnü Efendi'den de hat öğrenir.²²

Ahmet Muhtar, Halep'ten Gaziantep'e döndükten sonra askerliğini yapar ve 1945'te yirmi sekiz yaşında iken imtihana girerek Şeyh (Şih) Camii'ne imam tayin olunur. Artık Gaziantep ve çevresinde Muhtar Hoca olarak tanınmaktadır. Bu sürede Ankara'dan gelen Mehmet Müftüoğlu, Şevket Bulut ve Remzi Barış gibi simalara Arapça dersleri verir.²³ Hafız Abdullah Efendi'nin vefatından sonra dini ilimlerde daha da ilerlemek için Afşinli Durdu Hoca'dan ders almak istediye de, onun teşvikiyle zorlukla pasaport alarak Mısır'a okumaya gider.²⁴ Büyükçınar, Kahire'de el-Ezher Üniversitesi'ne kaydolmak üzere girdiği yeterlilik imtihanında başarılı bulunarak yüksek tahsile başlama hakkını elde etmiş olmasına rağmen, bir cihetten kendince düzenli tahsil görememenin eksikliğini telâfi etmek amacıyla önce üniversitenin Lise kısmına kaydolur. Ardından 1960 yılında Usulü'd-Din Fakültesi'ni bitirir. Daha sonra Ezher'de Yüksek Lisansını tamamlar.

Büyükçınar, tahsil hayatı boyunca Ezher hocalarının dışındaki âlimlerden de özel dersler almıştır. Mülakatında üzerinde derin izler bırakan birkaç etkili hocası arasında bahsettiği isimlerden birisi Mısır'da talim görmüş, Kur'an'ı çok mükemmel okuyan fakat Arapçası tam olmayan Hafız Seyfettin, diğeri ise kendisine fıkıhta Ebu Hanife, tefsirde Keşşaf denilen Camizade'dir.²⁵ Ayrıca Mısır'da kendilerinden tefsir, mantık, hadis ve ilm-i kelim derslerini aldığı hocaları arasında İ'di Vasîf Saîd,²⁶ Buhayrî, Fethullah Bedran²⁷ ve Ezher müderrislerinden Mustafa Tazı, meşhur âlimlerden bazılarıdır. Bunların yanı sıra o yıllarda Kahire'de yaşayan sürgün şeyhü'l-İslam Mustafa Sabri Efendi, Zahidü'l-Kevseri (ö. 1951), Ezher'de müderris Konyalı Ali Zeki Efendi (ö. 1960) ve Yozgatlı İhsan Efendilerden (ö. 1961) de istifade etmiştir.²⁸

Büyükçınar, Mısır yıllarında bir taraftan Türk ve Arap talebelere özel dersler verirken ayrıca ülkenin en itibarlı üniversitelerinden olan Câmîatü Aynî's-Şems'de

21 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 289-91.

22 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 299.

23 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 461-464.

24 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 464-467.

25 Ahmet Muhtar Büyükçınar ile Mülakat... "İnsanlar Yaşama Sanatını Bilmiyorlar", *Altınoluk*, sy. 141 (Kasım 1997), s. 9.

26 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 484, 669.

27 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 669.

28 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 493-496. Bu hocaların Mısır yıllarına dair daha detaylı bilgiler için Ali Ulvi Kurucu'nun *Hatıralar II* serlevhali kitabına bakılabilir.

de hocalık yapmıştır.²⁹ Bu süreçte günümüz Türkiye'sinde ilim camiası tarafından yakından tanınan tarihçi Muhammed Harb'in de hocası olmuştur.

Büyükçınar, ilmi araştırmaları için gittiği Mısır'da sadece Ezher hocalarından ders almakla kalmamış, aynı zamanda Mısır'daki siyasi, dini ve sosyal gelişmeler ve değişimlerin de iyi bir tanığı ve ortağı olmuştur. Bu yönü itibarıyla Büyükçınar, mezkûr yıllarda Mısır'daki ıslahat hareketlerini yakından takip edebilmiş Ali Ulvi Kurucu gibi az sayıdaki İslâm âlimlerinden birisidir. *Hayatım İbret Aynası* adlı hatıratında anlattığı gibi Hasan el-Bennâ (ö. 1949) ve Seyyid Kutup (ö. 1966) gibi çağdaş ıslahatçıların, Muhammed Ebu Zehra (ö. 1974), Muhammed Gazâlî (ö. 1996) ve Fethullah Bedrân gibi âlimlerin konferans ve seminerlerine de devam etmiştir. Ayrıca İhvanü'l-Müslimîn hareketi, Nâsır ihtilâli ve İngiliz bombardımanı sırasında Kahire'de olayların içinde yaşadığını belirtmektedir.³⁰

Mısır'da 12 yıl süren tahsilini tamamladıktan sonra, Ezher'de hoca olarak kalması veya Arap ülkelerinden birine geniş imkânlarla tâyin olma tekliflerini kabul etmeyerek İslâmiyet'in elli yıldır baskı altında zayıflatıldığını düşündüğü anavatanına ve milletine hizmet etme kararı ile 1962 yılında Türkiye'ye dönmüştür.³¹ Büyükçınar'ın döndüğü dönemde Türkiye, İsmail Kara'ya göre; "1924'ten beri medresenin, 1933'ten beri de ilahiyat eğitiminin tamamen ortadan kalktığı" bir dönemin sancılarını canlı bir biçimde hisseder vaziyettedir. O kadar ki "Tarih ve edebiyat sahası kısmen istisna edilirse Arapça, Farsça ve Osmanlıca dersleri sosyal ve dil ilimlerinin lisans ve lisansüstü eğitiminde hemen hiçbir yere sahip değildi."³² Bu yüzden Büyükçınar İstanbul'a döndükten sonra bu eksiklikleri giderme maksadıyla kritik iki çalışma yapmıştır. Birinci olarak; isteyen talebelerine evinde, mektepte, kurslarda, camilerde ve mümkün olan her yerde dersler vermiştir. Bu çerçevede İstanbul İmam Hatip Okulu'nda 1962-63 ders yılında dışarıdan ücretli hoca olarak derslere girmeye başlamış, ayrıca İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü ile İlâhiyat Fakültesi talebelerine dışarıdan Arapça ve İslâmî ilimler okutmuş, onlar için kurslar açmıştır. Dahası Yalova Esenköy'de düzenlediği 1966, 67, 68 yılları yaz kamplarında pek çok talebe yetiştirmiştir. Bunlardan o yıllarda kendilerine Yüksek İslâm Enstitüleri dışında üniversitelerde okuma hakkı verilmeyen İmam-Hatip Okulları mezunlarının bir kısmı, lise son sınıf derslerinin imtihanlarını ayrıca vererek ikinci diplomaları-

29 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 664-70.

30 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 670.

31 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 679-80.

32 İsmail Kara, "Dini Düşünce Tarihimiz Açısından Hamidullah'ın Eserlerinin Türkçeye/Türkiye'ye intikali ve Tesirleri", *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleri ile Muhammed Hamidullah Sempozyumu* (18-19 Kasım 2005), Bursa, s. 77.

nı da almışlar ve üniversite imtihanlarını kazanarak çeşitli fakültelere devam edip mezun olmuşlardır. Bu şahıslar doktora yaparak alanlarının önemli isimleri halinde akademik hayatın en üst merhalelerine ulaşarak hizmet veren tanınmış isimler olmuşlardır. Bunlar arasında evvelemerde Ahmet Tekin, Ahmet Tobay, Ali Bardakoğlu, Bayraktar Bayraklı, Hüsameddin Erdem, Mustafa Öz, Mustafa Açıkalin, Mustafa Uzun, Ömer Faruk Harman, Yusuf Çiçek gibi isimleri zikredebiliriz.³³

İkinci olarak bir taraftan Türkiye'deki dini yayıncılığın ve dini bilgilerin giderek daha fazla seviye ve derinlik kazanması ve İslamiyet ile alakalı ilmi-akademik çalışmaların gelişmesi, diğer taraftan birçok öğrencisinin alanlarında ilerlemesi ve onların geçimlerine katkıda bulunması için klasik eserlerin tercüme faaliyetlerine girişmiştir. Bu maksatla bir grup yakın talebesiyle birlikte "Divan İlmî Araştırmalar Müessesesi"ni kurmuştur. Bu birliktelik neticesinde pek çok Arapça klasik kaynak Türkçe'ye çevrilmiş ve kültürümüze kazandırılmıştır. Bunlar arasında M. Yusuf Kandehlevî'nin (ö. 1965) *Hayatu's-Sahabe* adlı eseri *Hadislerle Hz. Peygamber ve Ashabının Yaşadığı Müslümanlık*,³⁴ Ebu Muhammed Zekiyyüddin Abdülazîm b. Abdülkavî Münzirî'nin (ö. 656/1258) *et-Tergib ve't-terhib* adlı eseri *Hadislerle İslam*;³⁵ *Sünenü'n-Nesâî*;³⁶ *Muvatta*;³⁷ Corci Zeydan'ın (ö. 1914) *Gassanlı Hind: Tarihi Roman*³⁸ ve Ahmed Çelebi'nin *Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik*³⁹ olarak tercüme edilmiş ve neşredilmiştir.

Büyükçınar, uzun yılların ardından 1977'de Diyanet İşleri Başkanlığı Haseki Eğitim Merkezi'ne resmi olarak tayin olmuş ve burada dokuz sene Arapça, tefsir ve hadis hocalığı yaptıktan sonra 1985'te yaş haddinden emekli olmuştur. Emekli olduktan sonra Yalova Esenköy'deki evinde, yine talebeleriyle ve yazmakta bulunduğu eserleriyle meşgul olarak, hayattaki tek gayesi olan dinine hizmet yolunda tebliğ çalışmalarını sürdürmüştür. Bu çalışmalar neticesinde yukarıda isimlerini

33 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 754-55.

34 M. Yusuf Kandehlevî, *Hadislerle Hz. Peygamber ve Ashabının Yaşadığı Müslümanlık (Hayatu's-Sahabe)*, I-V, çev. Ahmet Muhtar Büyükçınar, A. Ömer Tekin, Yaşar Erol (İstanbul: Cümle Yay., 1973).

35 Ebu Muhammed Zekiyyüddin Abdülazîm b. Abdülkavî Münzirî, *et-Tergib ve't-terhib, Hadislerle İslâm* (İstanbul: Hikmet Yay., 1984), I-V.

36 Ebü Abdірahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, çev. Ahmet Muhtar Büyükçınar, Ahmet Tekin, Ö. Faruk Harman, Yaşar Erol (İstanbul: Kalem Kitabevi, 1981), I-VIII.

37 Ebü Abdillâh el-Asbahî el-Himyerî Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, (İstanbul: Altuğ Yay., 1982), I-II.

38 Corci Zeydan, *Gassanlı Hind: Tarihi Roman*, çev. Ahmet Muhtar Büyükçınar, Kerim Aytekin (İstanbul: Büyükçınar Yay., 1972).

39 Ahmed Çelebi, *Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik*, çev. Ahmet Muhtar Büyükçınar, Ömer Faruk Harman (İstanbul: Kalem Yay., 1978).

zikrettiklerimiz tercümelerinin yanı sıra *Mutluluk Yolları Hayat Kitabı*,⁴⁰ *Hayatın İçindeki İslam I-III*, diğer adıyla *Bütün Yönleriyle İslam İlmihali*,⁴¹ *Dinimiz ve Hayatımız-Dini Suallere Cevaplar*⁴² ve *Hayatım İbret Aynası* gibi pek çok baskı yapan birçok kitap kaleme almıştır.

Bütün bu faaliyetlerden hareketle Büyükçınar'ın, eserleri, tercümeleri ve faaliyetleri ile Türkiye'de hususi denebilecek bir tesire ve müspet bir kabule mazhar olduğunu ifade edebiliriz. Neredeyse yarım asrı aşan dersleri, eserleri ve tercümele-ri ile doğrudan veya dolaylı olarak bazılarının isimlerini önceki satırlarda zikrettiğimiz talebeleri yetiştirmesi, neticenin böyle tezahür etmesinde belirleyici bir role sahip olmalıdır.

Büyükçınar, hatıratının başlığında da vurguladığı üzere ibretlik bir hayatın ardından 5 Nisan 2013'te 93 yaşında Yalova'da vefat etmiştir.

2. Din ve Tebliğ Anlayışı

2.1. Din Anlayışı

Büyükçınar, klasik akaide dair eserlerde görmeye alıştığımız şekilde, dinin tanımını; *birinin önderliğinde, belli kuralları olan, insanları birbirine bağlayıp, belli bir amaca yönelten manevi müessese* olarak tarif etmektedir. Ardından bir tasnif yaparak dinlerin Allah tarafından bildirilen hak dinler ve insanlar tarafından uydurulan batıl dinler şeklinde ikiye ayrıldığını belirtmiştir. İslâm'ın dışındaki bütün dinlerin “yeni gelen din öncekini hükümsüz kılar” ilkesi gereğince hükümsüz olduğunu; bu sayede İslâm'ın önceki Yahudi ve Hristiyan dinlerini geçersiz kıldığını ve kıyamete kadar bütün insanların İslam dinini kabul etmeleri ve Müslüman olmaları gerektiğini vurgulamaktadır.⁴³

Büyükçınar'ın din ifadesinden kastının İslâm dini olduğu izahtan varestedir. Ona göre, İslam, iki kanatlıdır. İman ve amel; yani inanç, inandıklarımızı yapmak

40 Büyükçınar, *Mutluluk Yolları Hayat Kitabı* (İstanbul: Bayraktar Yay., 1988). Bu eserin tek cilt olarak bu baskısının haricinde *Mutluluk Yolları (Hayat Kitabı I)*, İstanbul 1999; *Mutlu Bir Aile Yuvası (Hayat Kitabı 2)*, İstanbul 1999; *Görevlerimiz ve Sorumluluklarımız (Hayat Kitabı 3)*, İstanbul 2000 şeklinde farklı üç cilt olarak baskısı da mevcuttur. Biz çalışmamızda Bayraktar Yayınevi'nin baskısını kullandık.

41 Eserin biri, tek cilt olarak Marifet Yayınları (Büyükçınar, *Bütün Yönleriyle İslam İlmihali* (İstanbul: Marifet Yay., 1997), diğeri ise üç cilt olarak Bilge Yayıncılık tarafından basılmış (Büyükçınar, *Hayatın İçindeki İslam I-III* (İstanbul: Bilge Yay., 2001) iki baskısı vardır.

42 Büyükçınar, *Dinimiz ve Hayatımız - Dini Suallere Cevaplar*, İstanbul, 1982.

43 Büyükçınar, *Hayatın İçindeki İslam* (İstanbul: Bilge Yay., 2001), c. I, s. 18-22.

ve yaşamaktır. İnançsız amel, geçersiz; amelsiz inanç, insanı sorumluluktan kurtarmakta yetersizdir.⁴⁴ Açıkça görünen o ki, İslam dini, Allah'ın emir ve yasaklarının önce yaşanılmasını, insanlara canlı örnek olunması gerektiğini istemektedir. Günümüzdeki Müslümanların İslam anlayışına dair iki eksikliğini bu hususu merkeze alarak şöyle ifade etmektedir. Birincisi; Müslümanların İslam'ı yaşamak ve örnek olmak yerine sadece konuşmak ve yazmak ile meşgul olmaktadırlar ki, bunun için onlar inandırıcı ve benimsetici olamamaktadırlar. İkincisi ise İslam'ın ilk gelişinde ve yayılışında olduğu gibi tabana inerek, insanlara İslam'ı anlatmalarını yerine kendilerinde biraz güç gördüklerinde “tepeden inmece İslam devleti” kurmaya kalkışmalarıdır. Büyükçınar'a göre, XIX. yüzyıldan beri İslam'ı getirmek ve yaşatmak için çırpınan bütün kuruluşların hali bu şekildedir. Çözüm, günümüz Müslümanlarının İslam'ı iyice anlayıp benimsedikten sonra bildiklerini yaşayarak, başkalarına güzel örnek olmalarıdır. Burada bid'at ve hurafelerle tahrif edilmiş İslam'ın anlatılması ve örneklik düzeyinde yaşanması hayati öneme sahiptir. Ona göre İslam, anlamsız bir kaygısızlık olarak ifade edeceğimiz “Bir lokma bir hırka”, “Bugün ye, yarını düşünme”, “Kismetin varsa gelir Yemen'den, kismetin yoksa ne gelir elden” vs. zihniyetini ve tembelliğini kabul etmemektedir. Aksine İslam, Müslümanların insanlara öncülük etmeleri gerektiğini telkin etmektedir. Hâlbuki bugün Müslümanlar, bu hasletlere sahip olmadıkları için gerilemiş ve esasen geriletılmıştir.⁴⁵

Bu hususta temsil gücü yüksek bir örnek olarak göreceğimiz Büyükçınar, satırlara dizdiği her şeyi öncelikle kendisi için yazdığını ve uygulamadığı hiçbir şeyi yazmadığını belirtmektedir. Örneğin; *Bütün Yönleriyle İslâm İlmihali* kitabında ibadetler kısmında nafilelerde hafızayı geliştirme namazının varlığından bahseder. Bu esasen hiçbir kitapta yoktur. Hz. Ali'den (ra) gelen rivayet şöyledir: Hz. Ali (ra) Efendimize (sav) “Ya Rasûlallah senden hadislerini dinliyorum, unutuyorum. Âyetleri ezberliyorum, unutuyorum. Unutmamak için ne yapayım?” diye sorar. Hz. Peygamber (sav) buyurur ki: “Cuma gecesi teheccüd vakti kalkarsın. Dört rekât namaz kılsın. Birinci rekâtta Fâtiha ve Yâsîn Sûresi, ikinci rekâtta Fâtiha ve Duhân Sûresi, üçüncü rekâtta Fâtiha ve Secde Sûresi ve son rekâtta Fatiha ve Mülk Sûresini okursun. Ondan sonra -uzun bir dua var- duasını okursun. Buna yedi cuma gecesi devam edersin.” Büyükçınar, kitabında nafileler bölümünde bu namaza geldiğinde “Ben bu namazı yazmayacağım” diye içinden geçirir. Çünkü kendisi bu namazı hiç kilmamıştır. “Ey İman Edenler! Niçin yapmadığımız şeyleri söylersiniz?”⁴⁶ ayetini

44 Büyükçınar, *Hayatın İçindeki İslam*, c. II, s. 7.

45 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 539-542.

46 es-Saf Sûresi, 61/2.

düşünerek “Allah, kılmadığı namazı yazarsa kendisine ne der?” diye düşünür. Hadizatında önce bu namazı kılar, faydasını gördükten sonra da yazar.⁴⁷

Büyükçınar, dinin ilk sacayağı olan inancın sağlam bir şekilde oturmasının şartının, imanın altı esasının naslara bağlı kalınarak inanılması olduğunu söylemektedir. Bu şartların her birini izah eden⁴⁸ Büyükçınar, ikinci sacayağı olan ibadetler için de aynı kaynakların ışığında dinin beş şartının eksiksiz yaşanması gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁹ Yaratıcı’ya şükür ve saygının sembolü olarak ibadetlerin ve emirlerin hikmetlerini de detaylı bir şekilde açıklamakta ve en güzel tapınma biçiminin İslâm’da olduğunu savunmaktadır.⁵⁰

Büyükçınar, İslam dininin insanı ele alırken bütünsel bir yaklaşım ortaya koyduğunu belirtmektedir. Bütünselliğin alanını insanın ruh ve bedeni ile madde ve manaya bakan yönleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla İslam’ın inanç ve ibadet sacaykları insanın ruhunu arındırmak, bedenini doğru kullanmasını temin etmek ve doğru yaşama sanatını öğrenmesine yardımcı olmak maksatlarını bir arada hedeflemektedir. Dinin muhatabı olarak insana birçok yerde bu bütünsellik çerçevesinde değinen Büyükçınar, her şeyin insan için, insanın da Allah’a kulluk etmek için yaratıldığını ifade etmektedir.⁵¹

İslam dininin bu bütünsel yaklaşımının sadece insan ile sınırlı olmadığını dile getiren Büyükçınar, dahası madde ile mana, dünya ile ahiret, devlet ile millet, hukuk ile amme vicdanı, iman ile hareket, fert ile cemaat, zengin ile fakir, ibadet ile çalışma, yer ile gök, varlık ile yokluk arasında da mezkûr bütünselliğin olduğunu ve İslam dini kadar hiçbir sistemde bu tarafların böyle bir uzlaşma, denge ve ahenk içinde olmadığını zikreder.⁵²

Büyükçınar’ın din anlayışında Tasavvuf ile ilgili bazı hususları da hatırlamamızda fayda bulunuyor. Çocukluk yıllarında Kadiri dervişi olan dedesi ile tekkeye giden Büyükçınar, daha sonraki yaşlarında manevi arayış içerisinde bazı şeyhlerle intisap etmiştir. Bunlar arasında sırasıyla dedesi, Şeyh Camii’nin banisi Şeyh Fethullah Efendi, caminin müezzini Mustafa Efendi, Maraş’ta Şeyh Vehbi Nur⁵³ ve

47 Y. Selman Tan, *Yeni Nesilleri İnşa Eden Âlimlerimiz, Kendi Dillerinden Hayatları* (İstanbul: Erkam Yay., 2009), s. 137-38.

48 Büyükçınar, *Hayatın İçindeki İslam 1, İnanç Dünyamız* (İstanbul: Bilge Yay., 2001).

49 Büyükçınar, *Hayatın İçindeki İslam 2, İslam’ın Temel İlkeleri* (İstanbul: Bilge Yay., 2001).

50 Büyükçınar, *Hayatın İçindeki İslam 3, Ruhi Arınma ve Sosyal İlişkilerimiz* (İstanbul: Bilge Yay., 2001).

51 Büyükçınar, *Hayatın İçindeki İslam*, s. III, s. 9.

52 Kandehlevî, *Hadislerle Hz. Peygamber ve Ashabının Yaşadığı Müslümanlık*, c. I, s. 6-7.

53 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 272-275.

Mısır'da kaldığı Sultan Mahmud Yurdu'nun mescidinde medfun olan Muhammed Aşık Mısrî'dir. Bu zât, Mevlana Hâlid Bağdâdî'nin (ö. 1242/1827) 96. halifesidir.⁵⁴ Ancak Büyükçınar'a göre, ilimsiz tarikatlar çapasız tarlaya benzemektedir. Dolayısıyla çapasız tarlaya yabancı otların yayıldığı gibi âlim bulunmayan tarikatta da bidat ve hurafeler hızla yayılır. Neticede uydurulmuş bid'atler İslam dinine âlimi olmayan tarikatlar yoluyla girer.⁵⁵ Bu açıklamalar çerçevesinde ilim ile tezyin edilmiş tasavvufa büyük önem veren Büyükçınar, hayatının son döneminde bir mürşid olarak tasavvuf ve maneviyat dersleri verdiğini belirtmektedir.⁵⁶

2.2. Din Anlayışında Tebliğin Yeri

Büyükçınar'ın tebliğ anlayışı dinî düşüncesinde oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Çünkü dinin bu emri, onun hayatının adeta gayesi mesabesindedir. Dinin yaşanması ve yaşatılmasına verdiği önem, başta kendi varlığı olmak üzere kendisine ait olan bütün her şeyi bu uğurda kullanmasını salık vermiştir. Onu böyle bir eylem adamı olmaya götüren tek neden ise tebliği kulluğunun bir parçası olarak görmesidir. Bizim kanaatimiz odur ki, Gaziantep'te Arapça öğrenimine başlaması ve eğitimini ilerletmek için vatanından ayrılması düşünce dünyasında tebliğin izlerinin belirginleşmesine neden olmuştur. Ayrıca medreselerin kapatılması ile yüzyılların emeği olan kurum ve çalışmaların tarumar olması ve müderrislerin ve âlimlerin Kuran-ı Kerim ve Arapça öğretiminden el etek çektilmesi Büyükçınar'ın his dünyasında bazı kırılmalara sebebiyet vermiştir. Dahası İslâm dünyasının kendi halleri ile meşgul bir halde bunlara kayıtsız kalması ve Müslümanların dünya muvazenesinde söz sahibi olamamaları, onun bütün çalışma ve gayretlerini bu alanda yoğunlaşmasında etkin rol oynamıştır. Ona göre şayet bu durum böylece yarım asır sürerse ülkede okutan âlimin ve yaşanan dinin kalmama tehlikesini doğuracağı için "Ben okuyacağım ve okutacağım" kararını vermesine sebep olmuştur.⁵⁷

Bu kararı vermesinde 1930'lu yılların sonunda ilk ders aldığı Hacı Nasır Camii imamı Hafız Tevfik Efendi'nin etkisi göz ardı edilemez. Nitekim o, her türlü baskı, takip ve zulme rağmen ders vermeyi kabul etmiş ve Ahmet Muhtar'a şu telkinde bulunmuştur: "Her türlü tehlikeyi göze alarak seni okutacağım. Kur'an-ı Kerim'in yanı sıra başka ilimler de okutacağım. Ancak üç şartım var. Bunları kabul eder, yerine getirmeye söz verirsen seni okuturum; yoksa boşuna ısrar etme. Bir

54 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 502.

55 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 276.

56 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 829-833.

57 Tan, *Yeni Nesilleri İnşa Eden Âlimlerimiz*, s. 129-130.

de benden ders aldığın ikimizin arasında kalacak. Şartlarımdan birincisi, ben seni ücret almadan, karşılık beklemeden Allah rızası için okutacağım. Sen de senden okumak isteyenlere hiçbir karşılık beklemeden, muhtaç dahi olsan ücret almadan okutacaksın. Çünkü Kur'an'ı okumak ibadet olduğu gibi, okutmak da ibadettir. İbadet ise para ile alınmaz, satılmaz. Sırf Allah rızası için karşılık beklemeden yapılır. İkincisi, okuyup anladıklarını mutlaka uygulayacaksın. Okuduklarını sadece öğrenmek için değil, uygulamak ve yaşamak için okuyacaksın. Yaşanmayan kuru bilgi, çürük ceviz gibi ya da sofraya koyup da yemediğin yemek gibidir. Hiçbir yararı olmaz. Üçüncü şartım, ömrünün sonuna kadar namahremden sakınacaksın. Hiçbir kadına ve kıza kem gözle bakmayacaksın.”⁵⁸ Büyükçınar bu üç şartı hayatı boyunca kendisine prensip edinmiş, okuttuğu talebelerden ücret almamış, aksine onlara mümkün oldukça maddi destekte bulunmuştur. Kendi geçimini ise dokumacılık ve ünlü tatlıcı Güllüoğlu'nda baklavacılık yaparak sağlamıştır. Bu konuda “Hiç kimse el emeği ile kazandığından daha hayırlı bir lokma yememiştir.”⁵⁹ hadisi şerifi ve Peygamberlerin dini tebliği ederken ücret almaması hususiyeti Büyükçınar'ın, daima Hz. Peygamber'i bir model olarak alma doğrultusunda yaşamaya gayret gösterdiğini kanıtlamaktadır.

Nitekim evlenme konusundaki tavrı da Hz. Peygamber'i model alma hassasiyeti ile ilgilidir. Bu durumu şöyle anlatmaktadır: “Ben kendim için evlenmedim. Peygamber Efendimiz (sav) de hiç kendisi için evlenmemiştir. Sonra insanlar kadın ve erkek olmak üzere iki gruptur. Kadınların sayısı erkeklerden fazladır. Ama erkek dışarda olduğu için her şeyi öğreniyor ve biliyor. Vaaz ediyor, hutbe veriyor, kitap okuyor, arkadaşlarıyla ilişkiler kuruyor. Fakat kadın bizim toplumumuzda babasının evinde doğuyor, kocasının evinde dört duvar arasında ölüyor. Ne öğrenebilecek? Bilgiden mahrum kalıyor. Hâlbuki Peygamber Efendimiz (sav) ne buyuruyor: ‘Dininizin yarısını Aişe (ra)’den öğrenin.’ Bizim kadınlarımız hiçbir şey bilmiyorlar. Bildikleri hep kulaktan dolma hurafeler. O yüzden bilinçlenmeleri lâzım. Ben bir bekâr olarak kadınlara yaklaşmam, nasıl onlara bir şey öğreteceğim? Acaba evlensem mi diye üç ay düşündüm. Bir de şu hadis beni uyardı: “Ümmetimin şerhileri bekârlarıdır.” Eskiden engel vardı haklıydım, ama engel ortadan kalkınca şerhiler arasına girmeye başlamıştım. Evlenirsem ailem olur, ailelerin arasına karışırım dedim. Yani karar verişim kendim için değil, özellikle kadınlar tarafına yardımcı olmak içindi.”⁶⁰

58 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 216-217.

59 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahih*, “Büyu”, 15 (İstanbul: Dârü't-tibâati'l-âmiri, 1315).

60 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 529-530.

Büyükçınar'ın din anlayışında tebliğ ve irşadın böylesine yoğun yaşanmasının kaynağı şüphesiz naslarda bu konuya yapılan vurgudur.⁶¹ Kur'an'ın bu rehberliğinde onu bazen yazar bazen öğretmen bazen araştırmacı ama hepsinden öte bir mürebbi ve bir mübelliğ olarak görmekteyiz. Büyükçınar'ın bu vasıfları kuşanmasında merkezi bir konum teşkil eden Kur'an'daki "Dünya hayatı oyun ve oyuncaktır."⁶² vurgusu onda şu idraki meydana çıkarmıştır: "Mademki Allah Kur'an'ı Kerim'de dünya için oyun ve oyuncak diyor, o halde ben çocuk oluyorum, dünya oyun oluyor, kendimi o işe kaptırıyorum. Bakın, hocam üç saat okutuyordum, yorulmuyordum, çünkü onu oyun olarak görüyordum."⁶³

Kur'an ve Arapça oku(t)manın yasak olduğu yıllarda yurt dışına giderek İslamî tahsil yapan, yurda döndükten sonra talebe yetiştirmek için nice çileleri göğüsleyen Büyükçınar'ın elindeki imkân ve kabiliyetleri dava edindiği bu ideal uğruna ömrünü mümkün olan her yerde "okumaya ve okutmaya" sarf ettiğine biraz önce değinmiştik. Kendisinin Gaziantep'te başlayan eğitim hayatı vefatına kadar devam etmiş, öğrenmekten hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Bu çerçevede örneğin; İstanbul İmam Hatip Okulu, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü ile İlahiyat Fakültesi, Yalova Esenköy'de düzenlediği yaz kampları ve Haseki Eğitim Merkezi'ndeki Arapça, tefsir ve hadis dersleri buna sarıh bir numûnedir. Bu bağlamda onun için, çalışmalarını hiçbir şekilde daha iyi maddi imkânlar kazanmak ya da itibar sahibi olmak için yaptığı söylenemez. Yaşadığı mütevazı hayat şartlarında, onun tek amacı bütün benliği ama özellikle ilmi ile İslâm'ın tanıtılmasına ve doğru anlaşılmasına hizmet etmektir. Burada, konumuza ışık tutması için şu kadarını söylememiz kâfidir: Hapishaneye girdikten birkaç gün sonra okuduklarından yanındakilere anlatması, okumak isteyenleri de okutması, böylelikle etrafında bir aya kadar kalabalık bir cemaat teşekkülü,⁶⁴ bahsettiğimiz hizmetin bir cüz'ü olarak telakki edilmelidir.

Büyükçınar'ın din anlayışında tebliğ vermiş olduğu değer sadece düşünce planında değildir. O, İslâm'ın hakkıyla anlaşılması ve yaşanılması adına birbirinden farklı faaliyetlerin de mimarıdır. Onun her eyleminin bir amacı, her amacının da farklı bir muhatap kitlesi bulunmaktadır. Üzerinde durmayı istediğimiz işte bu nokta, onun, yaşadığı toplumda Celaleddin Ökten, Mahir İz ve Ali Ulvi Kurucu gibi bir dava insanı olarak kabul edilmesini de beraberinde getirmiştir. Hakikaten de mezkûr isimler ile birlikte yaptığı tebliğ faaliyeti Türkiye'nin mütedeyyin kesiminin

61 Bu bağlamda Âl-i İmrân Sûresi, 3/110, 104; Yûsuf Sûresi, 12/108; Fussilet Sûresi, 41/33 ve en-Nahl Sûresi, 16/125 âyetleri önemlidir.

62 En'âm Sûresi, 6/32.

63 Tan, *Yeni Nesilleri İnşa Eden Âlimlerimiz*, s. 132-133.

64 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 327-330.

okuryazarlarının yetiştirilmesinde 60'lar sonrasında çok hayati bir rol oynamıştır. Şüphesiz Büyükçınar'ın bu faaliyetinin ardında onu küçüklüğünden beri hep diri tutan sarsılmaz bir iman ve sabır olmuştur. Nitekim hatıratı takriz yazan merhum Ali Ulvi Kurucu, Ahmet Muhtar Büyükçınar için şunu demiştir:

*Bir azm, eğer iman dolu bir kalbe girerse,
İnsan da imandaki son sırta ererse
En azgın ölümler ona zincir vuramazlar
Volkan gibi coşkun akıyor, durduramazlar!*⁶⁵

Büyükçınar için araştırma yapmak, bunları kaleme almak suretiyle yayınlamak ve insanlara öğretmek tebliğ metodunun başlıca düsturlarındandır. Bu düşüncesinden hareketle daha gençlik yaşlarında başlayan okuma merakı, onun arkasından tercümele dâhil ardında onlarca kitap bırakmasına sebep olmuştur. Aslında araştırma yapmak ve çalışmak onun hayatında vazgeçmediği iki eylemdir. Fevkalade bir şekilde zaman tanzimi yapan Büyükçınar'ın birkaç saat uyku ve maişet uğraşısı dışında geriye kalan saatlerini okumaya ve okutmaya ayırmak şeklinde çalışmasına devam ettiği bilinmektedir. O kadar ki, hapishane hayatından ve askerlik yıllarından bahsettiği hatıratında önemli kitaplarını getirttiğini ve çalışmaya devam ettiğini kaydetmektedir.⁶⁶ Açıkçası onun bu çalışma aşkının altında yatan biricik neden, dinî araştırmaları kulluğunu yerine getirmek için birer vasıta olarak görmesidir.

Büyükçınar Mısır dönüşü İstanbul'a yerleştikten kısa bir süre sonra burada kendisi gibi tebliğ faaliyetleri yapmak isteyen öğrencileri ile birlikte ilmi faaliyetlerini kurumsal bir yapı üzerinden sürdürmeye koyulmuştur. Bunların başında yakın öğrencileri ile beraber kurduğu Divan İlmi Araştırma Müessesesi isimli dernek gelmektedir. Bu merkezde klasik eserlerin tercümesi başta olmak üzere Milli-İslami konuların araştırılması, tercümesi, derlenmesi ve mevkuteler ile büyük kitapların indekslenmesi hedeflenmiştir. Geçmişine ve geleneklerine bağlılığı ile bilinen Büyükçınar, bu müessese ile tarihin İslâmî araştırmalar adına karanlık kalan sayfalarını titizlikle tahkik ederek, Müslümanların ilim dünyasına kattıkları sayısız eserlerden bir kısmını gün ışığına çıkarmıştır. O bu yolla, İslâmî meseleler üzerine çalışmak isteyen gençlere, şimdiye kadar Müslümanların aynı eserler üzerine çalışmalar yaptığını ancak tarihte yazılmış birçok eserin tozlu raflarda çürümeye terk edildiğini hatırlatarak bu alanlarda araştırma yapmalarını tavsiye etmiştir.

65 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 27-28.

66 Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 327-330, 413-415.

Önceki satırlarda isimlerini zikrettiğimiz tercüme edilen eserlerde de ilk etapta dikkat edileceği üzere Büyükçınar, Kur'an ve sünnetin doğru anlaşılması, Hz. Peygamber'in hayatının doğru bir şekilde öğrenilmesi ve hayata geçirilmesi için gece-gündüz çalışmıştır. Bizim kanaatimiz odur ki, tercümelerinin yanı sıra kendisinin kaleme aldığı eserler de vurguladığımız fikirle çok yakından bağlantılı olarak yazılmıştır. Örneğin, *Hayatın İçindeki İslam I-III*, diğer adıyla *Bütün Yönleriyle İslam İlmihali* insanımızın işine yarayacak bilgilerle donatılmış, gereksiz bilgilerden arındırılmış ve daha da önemlisi onların sıkılmadan okuyabilmeleri için oldukça sade bir dille yazılmış *İslam İlmihali*'dir. Eserin çok hoş ve Ömer Nasuhi Bilmen'in *İslam İlmihali* dâhil benzerlerinde pek görülmeyen bir yanı da, yeri geldikçe okuyucularına İslam'ın güzelliklerini fark ettirmeye, ilahi emirlerdeki hikmetleri sezdirmeye çalışmasıdır.

Yine halkımıza hayatın muhtelif cephelerinde bahtiyarlığı yakalamanın yollarını göstermek maksadıyla arı duru üslubuyla kaleme aldığı *Mutluluk Yolları Hayat Kitabı* mezkûr maksada mebni yazılmıştır. Bu kitabında insanın eğitim ile birlikte bir ağacın bir marangozun elinde muhtelif şekillere girebildiğini belirtmektedir. Her insanın kendi yaptıklarından sorumlu olduğunu ve bilinçli yaşaması gerektiğini zikretmektedir. Bu hususta yaratılış itibarıyla medeni olan insanın Allah'a kulluk içinde olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bunu gerçekleştirirken hayatı boyunca bir savaş içinde olduğuna dikkat çekmektedir. O yüzden bu savaşında insanın mutlaka kutsal inanç ve çok kuvvetli bir iradeye sahip olması gerekmektedir. Zira insan, dünya ve ahiret mutluluğu için bu hasletlere sahip olmalıdır. Ayrıca insanın rahat yaşaması ve mutlu olması için haklı olmasının yetmeyeceğini güçlü olması gerektiğinin de altını çizmektedir. Nitekim "Onun için gücünüzü yitirmeyin, dayanın, düşman karşısında gevşeklik göstermeyin. Ona fırsat vermeyin."⁶⁷ ayeti ile "Kuvvetli mü'min zayıf mü'minden daha hayırlı ve üstündür."⁶⁸ hadisi de esasen buna işaret etmektedir. İnsanın güçlenebilmesi, hakkını savunarak huzur içinde hem dünya işlerini yapması, hem de ahiretini kazanabilmesi yani iki cihan saadetine ermesi için belirli özelliklere sahip olmalıdır. Bunlar: sağlıklı olmak, beden sağlığı, ruh sağlığı ve ahlak kurallarına riayet, hafıza sağlığı, güzel huylu olmak, bilgili olmak, fakir olmamak, iradesi kuvvetli olmak, hür ve bağımsız yaşamak, mutlu bir aile yuvası kurmak, görevlerini yapmak ve çevresi ile iyi ilişkiler kurmak, dindar olmak, huzur ve mutluluk için çabalamaktır.⁶⁹ Bu mahiyet itibarıyla vurgulanması gereken husus, Büyükçınar'ın eserlerinin tebliğ fonksiyonunun yanında irşad vazifesi de görmekte olduğu hakikatidir.

67 Nisâ Süresi, 4/104.

68 Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahih*, "Kader", 34 (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki), (Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955/1374-1956/1375).

69 Büyükçınar, *Mutluluk Yolları Hayat Kitabı*, s. 25-34.

Sonuç

Osmanlı'dan Türkiye'ye diğer bir ifadeyle imparatorluktan ulus-devlete geçişte tüm Anadolu bunun sancısını derinden hissetmiştir. Bu geçişte yeni yönetimin modernleştirme faaliyetleri, İslam dininin siyaset, bilgi anlayışı ve eğitim kurumları, sosyal organizasyon mekanizmaları vs. hemen hemen tüm birikimini kapsamı altına almıştır. Halifeliğin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat'ın kabulü, medreselerin, tekke ve zaviyelerin kapatılması, bu çerçevede yapılan devrimlerdir. Bunlar İslam'ın siyaset, eğitim ve sosyal alanda sınırlandırılması anlamına gelmektedir. Bütün bunlardan dolayı devlet-din ve yönetenler-yönetilenler arasındaki ilişkiler gerilimli olmuştur. Pek çok âlim bir taraftan dönemin gerilimini dindirmek diğer taraftan İslam'ın hayatın tüm alanlarındaki mezkûr sınırlandırmalarına fren olmak maksadıyla yoğun faaliyet göstermiştir.

Bu faaliyetleri Gaziantep şehrinde başlatıp, Suriye ve Mısır'daki eğitim faaliyetlerinden sonra İstanbul'a taşıyan Ahmet Muhtar Büyükçınar, çileli bir yaşamın, nice zorluklarla tamamlanmış bir tahsil hayatının sahibi olarak Gaziantep'in yetiştirdiği çok kıymetli âlimlerimizden birisidir. Neredeyse yetmiş yıla yakın bir süre ilim okumuş ve okutmuştur. Onun hayatını adadığı bu misyonun hareket noktası ve temel dayanağı hiç şüphesiz Kur'an ve sünnet ekseninde almış olduğu eğitim hayatıdır. Bu konuda İslam medeniyetinin ilim merkezleri mesabesinde olan Gaziantep, Halep ve Mısır'da beslendiği kurumlar ve hocalar, onun hem din anlayışını hem ilmî alt yapısını hem de tebliğ düşüncesini beslemiştir. Biz Büyükçınar'ın din anlayışı dediğimizde temel iki sacayağından bahsediyoruz. Bunlar; Kur'an ve sünnettir. Büyükçınar, dine müteallik bütün meseleleri bunların temelinde ele almış, bu meseleleri de sadece bilgi düzeyinde tutmamış, örnek bir Müslüman olarak hayatının her anında tatbik etmiştir.

Ayrıca Büyükçınar, edindiği eşsiz birikimini ülkenin dört bir yanındaki insanlara aktarmaya çalışmıştır. Ona göre bu, peygamber mesleğidir ve her Müslümanın yerine getirmesi gereken bir vecibedir. O bu vecibeyi, geliştirdiği bazı metotlar ile muhatabı olan kesimlere İslâm'ı anlatmaya çalışarak yerine getirmiştir. Yaşadığı hayatı, dini yorumlaması ve hayatı boyunca yaptığı faaliyetler ile o, Hz. Peygamber'in bir model olarak günümüzde nasıl realize edileceğine dair alışılmışın dışında bir örnek oluşturmuş, sayıları binler ile ifade edilen bir topluluğun yetişmesine vesile olduğu belirtilmektedir. Çalışma disiplini ve gayretleri ile ilim meclislerine misal teşkil ettiği gibi, sosyal hayattan kopmayan yapısı ile de bütün Müslümanların önünde bir numûne-i imtisal halinde durmaktadır.

Kaynakça

- Ahmet Muhtar Büyükçınar ile Mülakat. “İnsanlar Yaşama Sanatını Bilmiyorlar”, *Altınoluk* 141 (Kasım 1997), 9-13.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-Sahih*. 4 cilt. İstanbul: Dârü't-tibâati'l-âmire, 1315.
- Büyükçınar, Ahmet Muhtar. *Bütün Yönleriyle İslam İlmihali*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1997.
- Büyükçınar, Ahmet Muhtar. *Dinimiz ve Hayatımız - Dini Suallere Cevaplar*. İstanbul, 1982.
- Büyükçınar, Ahmet Muhtar. *Hayatım İbret Aynası*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012.
- Büyükçınar, Ahmet Muhtar. *Hayatın İçindeki İslam I-III*. İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2001.
- Büyükçınar, Ahmet Muhtar. *Mutluluk Yolları Hayat Kitabı*. İstanbul: Bayraktar Yayınevi, 1988.
- Büyükçınar, Mehmet Ali. *Çağdaş İslami Akımlar*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.
- Câsir, Lemya. “Halep'te Hüsreviyye Tekkesi Vakıfları”. *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri*, I-II, (Yayına hazırlayan: İsmail Altınöz), 21-22 Aralık Gaziantep/23-24 Aralık Halep 2009, İstanbul 2014: 91-104.
- Çakır, İbrahim Etem. “Şeyh Fethullah Efendi Vakfı”. *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri*, I-II, (Yayına hazırlayan: İsmail Altınöz), 21-22 Aralık Gaziantep/23-24 Aralık Halep 2009, İstanbul 2014: 229-239.
- Çam, Nusret. *Türk Kültür Varlıkları Erişim*, Gaziantep 27. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.
- Çam, Nusret. “Gaziantep Camilerinde Minber Problemi ve Muteharrik Minberler”. *Belleter* LII (Ankara 1989): 1683-1694.
- Çelebi, Ahmed. *Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik*. trc. Ahmet Muhtar Büyükçınar, Ömer Faruk Harman. İstanbul: Kalem Yayınevi, 1978.
- Eroğlu, Süreyya. “Gaziantep Ahmet Çelebi Camisi; Kadınlar Mahfilinin Kalemî Şüsmeleri”. *Turkish Studies* 9, sy. 5 (Bahar 2014): 901-927.
- Gaziantep Ulemasından Muederris Bülbülzâde Hacı Abdullah Edip Bayram*. Gaziantep: Şehit Kamil Belediyesi, 1996.
- Kandehlevî, M. Yusuf. *Hadislerle Hz. Peygamber ve Ashabının Yaşadığı Müslümanlık (Hayatu's-Sahabe)*. I-V, trc. Ahmet Muhtar Büyükçınar, A. Ömer Tekin, Yaşar Erol. İstanbul: Cümle Yayınları, 1973.
- Kara, İsmail. “Dini Düşünce Tarihimiz Açısından Hamidullah'ın Eserlerinin Türkçeye/Türkiye'ye intikali ve Tesirleri”. *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleri ile Muhammed Hamidullah Sempozyumu* (18-19 Kasım 2005): 73-126, Bursa 2005.
- Kavaklı, Sibel. “1890 ve 1895 Yılları Arasında Gaziantep'in Medrese, Yemek, Su ve Çeşme Vakıfları”. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20/1 (Ocak 2012): 313-26.
- Kurucu, Ali Ulvi. *Hatıralar I-IV*. hzl. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.
- Macit, Abdulkadir. *Mehmed Âkif Ersoy, Çağa İz Bırakan Önderler*. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2017.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Asbahî el-Himyerî. *el-Muvatta'*. 2 cilt. İstanbul: Altuğ Yayınları, 1982.
- Münzirî, Ebu Muhammed Zekiyyüddin Abdülazîm b. Abdülkâvî. *et-Tergib ve't-terhib (Hadislerle İslâm)*. 5 cilt. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1984.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-Sahih*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 5 cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütüb'l-Arabiyye, 1955/1374-1956/1375.
- Nesâî, Ebu Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali. *Sünenü'n-Nesâî*. trc. Ahmet Muhtar Büyükçınar, Ahmet Tekin, Ö. Faruk Harman, Yaşar Erol. 8 cilt. İstanbul: Kalem Kitabevi, 1981.
- Râğîp, Abdüsselam. “Halep Şabanîye Medresesesi”. *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri*, I-II, (Yayına hazırlayan: İsmail Altınöz), 21-22 Aralık Gaziantep/23-24 Aralık Halep 2009, İstanbul 2014, II: 73-84.
- Tan, Y. Selman. *Yeni Nesilleri İnşa Eden Âlimlerimiz, Kendi Dillerinden Hayatları*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2009.
- Uluçam, Abdüsselam. “Suriye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 544-65. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Zeydan, Corci. *Gassanlı Hind: Tarihi Roman*. trc. Ahmet Muhtar Büyükçınar, Kerim Aytekin. İstanbul: Büyükçınar Yayınevi, 1972.
- <http://www.bulbulzade.org/?islem=haberoku&id=1152>.

